

'Sire!...'

Pensioen en onderstand ten tijde van koning Willem I

door F. Desloover

Inleiding

Van een pensioenrecht voor oude of invalide soldaten kan voorafgaand aan het midden van de negentiende eeuw niet gesproken worden. Pas in 1851 werd het pensioen voor ex-militairen bij wet vastgesteld (afbeelding 1). In de eeuwen daarvoor bestonden wel diverse vormen van veteranen- en invalidenzorg: zo kregen Romeinse *veterani* akkerland of geld toegewezen en in de middeleeuwen konden veteranen en invaliden een beroep doen op de Kerk. In de tweede helft van de zeventiende eeuw werden oudgedienden die niet gebrekkig of te oud waren, opgenomen in veteranen-compagnieën en een aantal burgerlijke ambtsbetrekkingen werd gereserveerd voor ex-militairen. Militaire tehuizen, waarvan het 'Hôtel des Invalides' in Parijs een bekend voorbeeld is, gaven blijk van een zich ontwikkelende veteranen- en invalidenzorg. Alle hierboven genoemde voorbeelden waren echter gunsten, verleend door de machthebbers) en vormden geen recht van de betrokken militair.[1]

De financiële zorg voor veteranen en oorlogsinvaliden onder koning Willem I was daarop geen uitzondering. Betekent dit dat er sprake was van volstrekte willekeur? Interessant is te bekijken hoe de pensioenvoorziening voor ex-militairen ten tijde van Willem I geregeld was en welke criteria in die tijd gehanteerd werden bij het verlenen van financiële steun aan (ex)militairen. Aan de hand van een steekproef uit de archieven wordt getracht deze vragen te beantwoorden.

Het militair pensioen onder koning Willem I

Binnen het bestuurlijk apparaat van koning Willem I (afbeelding 2) was men al snel na het herstel van de onafhankelijkheid van mening, dat er een regeling moest komen voor hen die het vaderland hadden bevrijd van de Franse overheersers. Op 17 februari 1814 schreef B.H. Bentinck tot Buckhorst van het departement van Oorlog in een brief aan de koning: 'Onder de objecten welke allezins de aandacht van Zijne Koninklijke Hoogheid verdienen behoort voorzeker ook de daarstelling van een reglement, waarnaar aan de militairen, voor de door hun gepresteerde diensten, pensioenen en gagementen, zullen kunnen worden verleend.'[2] Bij Koninklijk Besluit van 22 februari 1814 werd vastgesteld op welke financiële steun ex-militairen van de landmacht aanspraak konden maken. Opvallend is dat daarbij ook aandacht werd geschonken 'aan zoodanige officieren van de landmagt welke uit gehegtheid aan ons Huys na het inrukken der Fransche legers in 1795 den dienst hebben verlaten en geen pensioen, onder wat benaming ook hebben genoten - en tevens het lot voor het vervolg willende verzekeren van zoodanige officieren welke door de grootmoedigheid van het Engelsch gouvernement met eenen jaarlijkschen onderstand zijn begunstigd geweest'.[3] Deze Engelse pensioenen werden door de staat overgenomen per 1 januari 1815. In het 'Reglement op de pensioenen en gagementen[4] van de landmagt' werd nauwkeurig vastgesteld wie daarvoor in aanmerking konden komen, en om welke bedragen het ging. Bepaald werd dat 'het pensioen en gagement strekt tot belooning voor bewezen militaire diensten en wordt

verkregen: 1e door langdurigen dienst, 2e voor wonden vóór den vijand bekomen, of ontstaan uit gevorderden of bevolen dienst, en die den gewonden tot verderen activen dienst onbekwaam maken.' Onder langdurige dienst werd verstaan een veertigjarig dienstverband, waarbij dienstjaren pas gingen tellen vanaf de leeftijd van 16 jaar. Wanneer een militair buiten zijn schuld geen dienst meer kon vervullen, werd hem tenminste de helft van het pensioen of gagement toegekend waarop hij aanspraak zou hebben kunnen maken bij een veertigjarig dienstverband. De hoogte van het pensioen of gagement werd berekend op basis van de rang die een militair de laatste twee jaar van zijn dienstverband gedragen had.

De 'wonden vóór den vijand bekomen' waren onderverdeeld in drie categorieën en zorgden voor een verhoging van het pensioen of gagement:

- a) Zonder verlies van één der ledematen, maar met het verlies van het gebruik van één der ledematen, gaf recht op eentiende verhoging bij een dertigjarig dienstverband (afbeelding 3).
- b) Verlies van één der ledematen gaf recht op eenvierde verhoging bij een twintigjarig dienstverband.
- c) Verlies van twee ledematen, of van het gezichtsvermogen gaf in alle gevallen recht op verhoging van het pensioen of gagement met de helft.[5]

Op 21 februari 1837 werd bij Koninklijk Besluit het 'reglement op de pensioenen en gagementen van de land- en [inmiddels ook] zeemagt en het korps mariniers' herzien. De herziening had vooral betrekking op de hoogte van de pensioenen en gagementen. Uitdrukkelijk werd vermeld dat de nieuwe bedragen niet met terugwerkende kracht werden uitgekeerd. Wel werd bepaald dat de koning, in geval van buitengewone bewezen diensten of om andere redenen, kon besluiten tot verhoging van de uitgekeerde bedragen.[6] Ook de bepalingen aangaande verwondingen en verminkingen werden enigszins versoepeld. Maar daar stond tegenover dat vanaf 1837 de diensttijd gerekend werd vanaf het 18e jaar, behalve voor hen die daarvoor al in dienst waren getreden en nog niet de leeftijd van 18 jaar hadden bereikt bij het inwerking treden van het KB.[7] Hoewel in het reglement precies stond omschreven wie waar voor in aanmerking kwam en onder welke voorwaarden, werd het uiteindelijke besluit over toekenning van pensioen of gagement genomen door de soevereine vorst. Er was dus nog geen sprake van een recht op pensioen. Wanneer echter voldaan was aan de bepalingen in het reglement, de zogenaamde 'Eerste cathegorie' verzoeken, volgde wel altijd een toewijzing. Een verzoek bijvoorbeeld van luitenant-generaal W.C. de Virieu (afbeelding 4), lid van het Hoog Militair Gerechtshof, om in het genot gesteld te worden van het pensioen overeenkomstig zijn militaire rang, werd door Willem I gehonoreerd. De Virieu had dan ook meer dan 60 dienstjaren achter de rug. De departementen van Oorlog en Financiën adviseerden de koning hem een pensioen van 3.000 gulden per jaar toe te kennen, het vastgestelde bedrag voor een luitenant-generaal b.d..[8] Een verzoek van majoor-titulair Alexander van Thielen uit Hohenfelde (Pruisen), om een jaarlijks pensioen gelijk aan de vroeger door hem genoten Engelse *allowance*, werd eveneens gehonoreerd. Het pensioen mocht dus ook zonder korting buiten het Koninkrijk der Nederlanden worden genoten.[9]

Anders dan bovenstaande voorbeelden lagen de verzoeken van personen om (verhoging van) pensioen of gagement die daarop volgens het reglement geen aanspraak konden maken. Wanneer iemand bijvoorbeeld onvoldoende dienstjaren had, werd het verzoek tot pensioen of gagement afgewezen. Ook in het geval dat de indiener door ziekte of gebreken die niet aan dienstverrichtingen te wijten waren, de dienst voortijdig had moeten verlaten, werd geen pensioen verstrekt. Dat een militair pensioen ten tijde van Willem I een gunst was, en geen recht, wordt sprekend weergegeven in het request van M. van Zanten:

‘Aan Zijne Majesteit

den Koning der Nederlanden
Prins van Oranje-Nassau
Groot Hertog van Luxembourg
enz. enz. enz.

Sire!

Geeft met alle verschuldigde eerbied te kennen Marten van Zanten, oud cirka 60 jaren, geboren te Zwolle Provincie Overijssel, gewezen militair bij het 1e [?] Battaillon Landmilitie, welke zwiert den Jare 1795 de eer gehad heeft onder de nationale wapens, als ook in 1815 ten dienste van zijn dierbaar vaderland, onder de vanen Uwer Majesteit zijn leven bij de vermaarde slag van Waterloo [sic] te wagen, en door verminking vandaar tot de veteranen is verwezen, ten gevolge hij met een half pensioen aan zijn rang verknogt, van laast genoemde korps is afgegaan.

Daar hij suppliant zwiert dien, hij onbesproken van gedrag, eigenhandig werkten om voor de noodwendigheid zijns huisgezins te voorzien, zich thans gedrukt bevindt onder den last des ouderdoms, zoo waren zijn beden Uwe Majesteits welwillendheid in te roepen ten einde als nu door vergunning van de overige helft zijn pensioens de bekrompenheid van zijn bestaan te kunnen verbeteren.

Mogt het Uwe Majesteit behagen hem suppliant zijne bede te vergunnen en door deze ononbeerlijke vergunning zijn vooruitzigt te verbeteren, zoo zal de suppliant benevens zijn huisgezin voortdurend van den Hemel den Zegen afsmeeken welke nimmer onzen dierbaren vaderlijken grond heeft ontbroken.

t welk is doende

Zwolle den 8 Januarij 1837

X

*dit is het merk van Marten van Zanten
verklarende niet te kunnen schrijven*

[was getekend] F van Elden

W.T. Hart'

Ondanks de grote diensten die Van Zanten het vaderland had bewezen, en de belofte om voortdurend voor koning en vaderland te bidden, werd zijn verzoek om verhoging van het gagement afgewezen.[10]

Het verzoek tot verhoging van het gagement door Jan Bleijenburg, bezoldigd kanonnier, werd eveneens afgewezen. Volgens het rapport had de indiener last van 'achterwaartse uitzakking van den ruggegraat en aanleg tot tering', welke gebreken Bleijenburg toeschreef aan werkzaamheden tijdens zijn diensttijd. Na geneeskundig onderzoek werd echter vastgesteld dat hij niet volledig ongeschikt was tot het verrichten van handenarbeid. Daarom besloot men, mede gezien zijn korte diensttijd van 7 jaar, hem het halve gewone gagement toe te kennen[11] In beide gevallen werden de regels dus strikt nageleefd.

Voor de meeste oud-militairen betekende een toegekend pensioen zeker geen onbezorgde oude dag. Hoewel het moeilijk is inzicht te krijgen in de koopkracht van oud-militairen ten tijde van koning Willem I, bood het pensioen voor de lagere rangen onvoldoende bestaanszekerheid. Het was heel gebruikelijk dat een gepensioneerd militair een (licht) baantje aanvaardde om zijn inkomsten te vergroten. Hierbij moet wel in aanmerking worden genomen dat oud-militairen tenminste iets kregen in een periode waarin de meeste andere ouderen op welwillendheid van familie, kerk of liefdadigheidsfondsen waren aangewezen.[12]

Onderstand en gratificatie aan ex-militairen

Voor ex-militairen die geen aanspraak konden maken op pensioen of gagement, bleef een verzoek om onderstand of gratificatie mogelijk. Dat deze begrippen inwisselbaar zijn blijkt omdat soms verzocht werd om 'eene gratificatie tot onderstand'.^[13] Een verzoek om onderstand maakte een grotere kans gehonoreerd te worden wanneer aan bepaalde voorwaarden was voldaan. Zo maakte een oud-militair met een gebrek waardoor hij niet of slechts gedeeltelijk in zijn onderhoud kon voorzien, een goede kans op onderstand. Deelgenomen te hebben aan belangrijke of beroemde militaire gebeurtenissen, vergrootte eveneens de kans op toekenning. Bij de afweging om aan de gepasporteerde militair F. van Ham een gratificatie te verlenen, ondanks het feit dat zijn gebrek niet uit bevolen dienst was ontstaan, werd bijvoorbeeld uitdrukkelijk rekening gehouden met het feit dat hij dienst had gedaan tijdens de krijgsv verrichtingen van 1830-1833.^[14] Ook zonder vermelding van gebreken of bijzondere verdiensten werd aan oud-militairen een gratificatie geschonken. Zo kregen een gepensioneerde eerste luitenant en een voormalige schermmeester bij de Koninklijke Militaire Academie, een geldbedrag toegewezen.^[15] Hierbij lijkt de overweging te zijn geweest om personen van een bepaalde maatschappelijke positie ook een bepaalde welstand te laten behouden.

De redenen die aangevoerd werden om een verzoek om onderstand of gratificatie af te wijzen, waren net zo divers als de verzoeken zelf. Aan J. Petrie werd een gratificatie geweigerd, omdat hij al een andere beloning uit zijn diensttijd ontving.^[16] Militairen met onbepaald verlof werd een gratificatie geweigerd omdat zij al tractement ontvingen. Aan weer een ander werd gratificatie geweigerd, omdat de gouverneur van de provincie waarin de indiener woonde, meldde dat deze ex-militair een redelijk profijtelijke 'herbergnering' bezat.^[17] Ex-militairen die een gratificatie ontvingen in verband met een ziekte of een verwonding, waren na genezing kansloos om opnieuw een bedrag te krijgen. Wanneer bij een vorige positieve beslissing uitdrukkelijk was vermeld dat het 'voor de laatste maal geschiedt is', werd een nieuw verzoek op die grond afgewezen. Kansloos waren ook die militairen die een slechte staat van dienst hadden. Het verzoek om een jaarlijkse onderstand door de gewezen militair Pieter Vogelaar, werd op advies van de departementen van Oorlog en Financiën afgewezen, omdat hij tijdens zijn diensttijd enkele malen zeer zwaar was gestraft.^[18] Curieus is het verzoek van Anna Maria Nelis, echtgenote van kapitein P. van Bosstraeten, om een gratificatie als tegemoetkoming in de kosten van de verhuizing, nadat haar man in een andere plaats gelegerd werd. Aan de koning 'werd geadviseerd het verzoek af te wijzen' ...niet slechts omdat dezelve evenzeer door andere officiers vrouwen als gronden van soortgelijke aanvragen zouden kunnen worden opgevoerd, maar ook vermits de redenen niet van dien aard zijn dat van 's Rijks wege de geopperde zwarigheden kunnen worden voorgekomen of daarin behoort te worden voorzien wanneer de verplaatsing van eenen officier in het belang van de dienst wordt vereischt'.^[19] Hieruit blijkt een huivering voor het scheppen van precedentes die de staat op kosten zouden jagen.

Anders dan bij de behandeling van de verzoeken om pensioen, waren er geen regels vastgelegd waaraan ambtenaren houvast konden hebben bij het beoordelen van verzoeken om gratificatie of onderstand. Er lijkt sprake van een regel wanneer de minister van Binnenlandse Zaken adviseert om in beginsel hoogstens twee maal een gratificatie te verlenen aan een persoon.^[20] Hij schrijft dit naar aanleiding van het voor de derde maal verstrekken van een gratificatie. Uit de onderzochte stukken komt een beeld naar voren waarin ambtenaren zelf bepalen aan welk verzoek wél en aan welk verzoek geen positief advies werd gegeven. Uiteraard doen zij dat niet volledig willekeurig, maar op basis van eerder verstrekte adviezen. Als voorheen een bepaald type verzoek aan de koning vergezeld was gegaan van een negatief advies, dan was de kans op een positief advies bij een soortgelijk verzoek zeer klein. Bij

financiële steun buiten het reglement om, bepaalde de jurisprudentie meestal of onderstand al dan niet werd verleend. Van willekeur is geen sprake bij de pensioenverstrekking onder koning Willem I. Het pensioenreglement bepaalde de gang van zaken. Zo bezien lijkt de bepaling in de grondwet van 1848, dat de pensioenrechten van ex-militairen bij de wet geregeld werden, een bevestiging van een al decennia lang bestaande situatie (afbeelding 5).

NOTEN

1. Zie voor meer over pensioen en invalidenzorg voor militairen: J.A. Verdoorn, *Arts en oorlog. Medische en sociale zorg voor oorlogsslachtoffers in de geschiedenis van Europa* (Amsterdam 1972).
2. Algemeen Rijksarchief Den Haag (ARA), Archief van de Staatssecretarie, 8, Koninklijk Besluit (KB) 22 februari 1814.
3. Ibid.
4. Pensioenen werden uitgekeerd aan officieren en onder-officieren; gagementen aan lager militair personeel.
5. KB 22 febr. 1814, bijvoegsel tot het Staatsblad van het Koninkrijk der Nederlanden, 1e deel 1813-1814, 74-75.
6. KB 21 februari 1837, Staatsblad nr. 4 van het Koninkrijk der Nederlanden, 1837, 4-5.
7. Ibid, 11-12.
8. ARA, Archief van de Staatssecretarie, 4225, 25 februari 1837, exhibitum 96.
9. Ibid, 24 februari 1837, exhibitum 88.
10. Ibid, 4221, 11 februari 1837, exhibitum 118.
11. Ibid, 4224, 21 februari 1837, exhibitum 73.
12. Verdoorn, *Arts en oorlog*, 280-281.
13. ARA, Archief van de Staatssecretarie, 4226, 27 februari 1837, exhibitum 2.
14. Ibid, 4218, 3 februari 1837, exhibitum 98.
15. Ibid.
16. Ibid, 1 februari 1837, exhibitum 8.
17. Ibid, 4223, 19 februari 1837, exhibitum 9.
18. Ibid, 4224, 23 februari 1837, exhibitum 4.
19. Ibid, 4221, 12 februari 1837, exhibitum 9.
20. Ibid, 4225, 25 februari 1837, exhibitum 11.